

Katolikus egyházzene az ezredfordulón

Déri Balázs rádiós beszélgetése Török Józseffel

Az alábbiak először 2000. február 6-án és március 5-én hangzottak el a Bartók Rádió „Beszélgetések az egyházzenéről” című sorozatában (szerkesztő: Papp Márta). A műsort a zenei betétekre való utalás nélkül, de —az előszó sajátosságait megőrizve— lényegileg változatlanul adjuk közre. Dőlt betűkkel a műsorvezető, álló betűkkel Török József tanszékvezető egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar — Központi Papnevelő Intézet) szövegét közöljük.

— Azok a hallgatók, akik évek óta figyelemmel kísérik adásainkat, megszokhatták már, hogy az elmúlt kétezer keresztény év egyházzenéről, sőt, mivel sokszor a zsidó istentiszteletre is hivatkozunk, több ezer év liturgikus, istentiszteleti zenéről beszélünk. A műsorokat színesítő illusztrációkat is az egyházzene-történet legszebb részleteiből válogatjuk. Még vitatémaként sem említjük pl. a keresztény rockot, nemhogy idéznénk belőle. Fölvetődhet a kérdés és többször meg is kérdezték tőlem, hogy mikor beszélünk végre egészen nyíltan, nemcsak célozgatva, arról, hogy mi ennek a több ezer éves történetnek a mai kifejelete. Hiszen ha pl. bemegyünk egy magyarországi római katolikus templomba, hallunk ott magyar nyelvű népénekes („szentvagyramos”) misét az utóbbi évtizedekben szerzett ordináriumokkal, leginkább ezt; aztán keresztény popzenét, vagyis „gitáros misét” —bár ennek divatja talán múlni látszik—, egy-egy nagyobb budapesti templomban vagy vidéki székesegyházban hébe-korba Mozart meg Haydn zenekaros miséit, a XX. századi mise- és motetta-irodalommal változtatva, nagyon ritkán Palestrinát, hétköznapi csendesmisét is. Vajon ez mind megfelel a katolikus liturgia eszményeinek? Hol van az, vagy miért olyan szóróványos az, amiről olyan nagy lelkesedéssel beszélünk: a gregorián ének, a papi recitáció, a szkóla és a nép magyar és latin nyelvű cantus planus-a, a díszkrét és színvonalas liturgikus orgonajáték, a klasszikus vokálpolyfónia? És hol mondják rendszeresen a zsolozsma hóráit? És egyáltalán: kell-e eszményeket keresnünk vagy fölmutatnunk? Vagy amiről itt szó van, az múzeumba való (finomabb fogalmazásban: muzeális érték), s jobb lenne belátnunk, hogy más idők járnak. Pasztorális érdekek, fiatalság, a külvilág megszólítása, misszió... Igazuk van talán azoknak, akik azt mondják: szinte semmit nem kell a múlt zenéjéből —s persze liturgikus szemléletéből— magunkkal továbbvinni (-cipelni), hiszen minden kor megtalálja a maga kihívásaira a maga válaszait, meg hogy ami most értéktelennek látszik, majd megnemesedik az idők folyamán?! Vajon behódoljunk egy —nagyon laposan megfogalmazott— posztmodern, normaellenes esztétikai érzéknek? De hátha... Akkor meg mit mondjunk azoknak, akik a nevezett egyházzene-történetet értéknak, megőrzendőnek, urambocsá, privilegizált helyet követelőnek tartják. Elveszítjük, elveszejtjük-e véglegesen — van-e remény a visszaszerzésére? Nem kellene odacsapni, betiltani, legalább jól odamondogatni? Vagy kivonulni „az egészszéből”? Mi erről a véleménye az egyháztörténész, liturgiátörténész, az elméleti csatározásokban résztvevő szakembernek, de mindenekelőtt a liturgia hűségés végzése iránt elkötelezett papnak?

— Mindenekelőtt az a kettősség, hogy én mint egyháztörténész, ugyanakkor az Egyház történelmének vizsgálatán belül mint liturgiátörténész próbálok itt egy egyházzenei kérdésre választ adni, azt gondolom, ad egy bizonyos távlatot. Mert teljesen történelmietlen az a gondolkozás, amely úgy véli, hogy az emberiség bizonyos fordulókön, bizonyos szakaszok letelte után lerakhatja azt a kulturális örökséget, azt a szellemi gazdagságot, amelyet az előző nemzedékektől kapott, és attól kezdve majd könnyedén, „tehermentesítve” megy az úton tovább. Történészként nyugodt lelkiismerettel mondhatom, ez teljesen tévút. Valójában az emberiség fokozatos gazdagodása megy végbe a történelem folyamán, és ha én ezt mint teológus lefordítom az üdvtörténeti nyelvre, akkor azt mondom: a kinyilatkoztatás lezárult Jézus Krisztussal 2000 évvel ezelőtt, de az Egyház történelme nem zárult le, s a kinyilatkoztatott igazságok mind gazdagabban tárulnak föl. S ez a gazdagodás ma sem zárult le. Van dogmafejlődés a katolikus Egyházban, és tegyük hozzá: ezzel párhuzamosan megy végbe a liturgiának a fejlődése, a liturgiának a gazdagodása is. Ilyen szempontból megközelítve az Egyház zenéjében nem egy állandó, töretlen fejlődést látunk a történelem folyamán, mert elég arra gondolunk, hogy a vallásháborúk milyen szörnyű pusztítást vittek végbe, vagy hogy a XX. században is rendkívül pusztító jelenségek léptek föl. Azt kell tehát mondani, hogy ez a fejlődés néha megtorpanásokkal jár az istentiszteleti életben is. Bizonyos válaszutak elé állunk, amikor dönteni kell, amikor a kihívásokra az Egyháznak választ kell adnia.

De amikor az Egyház választ ad ezekre, akkor maga mögött tudhatja a kinyilatkoztatott tanításon keresztül hozzánk eljutott szellemi kincseket, vagyis az Egyház nemcsak a zenének, hanem magának a művészet egészének kvintesszenciáját, lényegét fogalmazza meg a tanításában, amelyet aztán kamatoztatni lehet az egyházzene területén is. És ilyen szempontból a XX. század rendkívül izgalmas, érdekes. Egyszerre szegényedtünk és gazdagok is vagyunk, és még gazdagabbak lehetünk.

— *Én sem gondolom, hogy a jelképesen mögöttünk hagyott XX. század csak negatívumokat hozott volna. A történelmi példák az egyházzene tekintetében is azt mutatják, hogy gazdagodás és szegényedés bizony sokszor együtt jár. Ha valahol gazdagodunk, valamit el is veszünk. Ezt a feszültséget azóta különösen mélyen megélem, hogy az utóbbi években gyakran járok keletre, a kopt egyházzenét gyűjtöm, de találkoztam orthodox és unitus szír, örmény, maronita, etióp, meg sokféle bizánci-szláv istentiszteleti gyakorlattal is. Amikor kimegyek, mondjuk, nagyhétre a sivatagba, és végig részt veszek a szertartásokon, sok-sok órában, aztán húsvétvasárnap, amikor elcsöndesedik a templom, napközben még zsolozsmát sem nagyon tartanak, s hazafelé készülődöm, s bennem is alábbhagy a feszültség, akkor jól elvitatkoznak magamban: helyes-e ez az út, az egyszólamú zenében való megmaradás, a dallamhangszerek elutasítása, a költői és zeneszerzői kreativitás kihasználatlanul hagyása? Mert egy teljes héten át teljesen magába szívott az a —majdnem— érintetlen (alig romlásnak indult, és nem a magas művészettől, hanem a konzunkultúrától „megtámadott”) liturgia. De el tudnám-e képzelni*

európai magamat a párizsi orgánum nélkül, Dufay és Palestrina nélkül, Bach, Mozart, Brahms, Wagner és Bartók nélkül? Most persze nemcsak egyházzenére gondoltam.

— Mielőtt a nagy mesterekkel folytatnánk, még mondjunk ki egy alapigazságot! Az istentisztelet nyelve az ének. Hogy aztán ezt az éneket a zene miként segíti a maga törvényeivel, hogy az istentisztelet ezáltal gazdagodjék, az már egy további kérdés, de biztos, hogy az egyszólamú ének — a gregoriánra gondolok, nem a népénekre — mint anyanyelvi megszólalás az istentiszteleten nélkülözhetetlen. Ezután jöhetnek a többszólamú művek, a nagy mesterek. Amíg ez az alapigazság tud érvényesülni az Egyház istentiszteletében, és addig, amíg a teológiai szempontok felügyelik az ének mivoltát vagy a zene beépültét a liturgiába, addig nincs baj. A baj akkor van — mert ugye ezek a teológiai szempontok visszahatnak a művészetekre és így a zenére is —, a gond akkor van, amikor ezek a teológiai tájékozódási pontok elhomályosulnak, és innentől kezdve érezhető az elbizonytalanodás a művészek részéről. Még nagyobb elbizonytalanodás van azok részéről, akik a művészek segítségét kérik, és a hallgatók vagy a résztvevők teljesen magukra maradnak időnként, mert a művészet elválik a nagyközönségtől, illetve esetleg a nagyközönséget olyan zenei irányzatoknak szolgáltatják ki, amelyek fizikailag, hangzásvilágukban zenének nevezhetők, de éppen a lényegüket tekintve nem tudják hordozni azt az igét, amelynek a megtestesülése, megszemélyesülése maga Jézus.

— *A XX. század elejének fontos pápai megnyilatkozása a Tra le sollecitudini motu proprio az egyházzene mibenlétéről, eszményi megvalósulásáról. Ez bizonyos orientációt, útmutatást adhatott. Bocsásson meg, ha nem jól látom: az utóbbi évtizedekben az eszményvesztésről vagy az eszmények nem világos megfogalmazásáról, ha nem is az Egyház, de legalább egyháziak is tehetnek.*

— Mielőtt erre rátérnék —mert a Hittani Kongregáció prefektusa, Ratzinger bíboros nagyszerűen elmondja ezt különböző tanulmányaiban—, hadd utaljak vissza ennek az 1903-ban kelt egyházzenei rendelkezésnek a háttérére! X. Piusz, aki 1903-tól 1914-ig volt pápa, rendkívül zavarba ejthette a tudós bíborosi testületet, hiszen egy és egynegyed évszázaddal a francia forradalom után, a XIX. századi különböző német eszmeáramlatokat követően, a modernizmus fölvirágzásakor éppen az egyházzenevel kell foglalkoznia egy pápának? Aki egyébként életében nem mozdult ki Itáliából, csak latinul és olaszul tudott, nem mondhatni, hogy nagy rálátása lett volna a nemzetközi politikára, a tudományos, filozófiai problémákra, s mégis zseniális módon, rendkívül egyszerűen, lelképásztorilag rátapint arra, hogy mi az az egyetemes nyelv, amelyen keresztül szólni lehet. S ez az egyházzene.

Visszatérve az egyházzenére: a gregorián az, ami a XX. század elején előretört, eléggé lendületesen. Ez végső soron már korábban is megvolt, hiszen a francia forradalom után megújuló szerzetesség, főként Franciaországban, Belgiumban, hordozza ezt a zenei vonzalmat. De ez még csak az elit zenéje. Egy pápának kell jönnie, hogy a gregoriánból valóban a tömegek zenéje legyen. Természetesen a német Cecilia-mozgalmat is említeni kell. A két világháború között ez

a mozgalom terjed: a gregorián, de nem úgy, hogy ki akarja szorítani a népéneket és a polifon meg a modern műveket, hanem inkább azt mondanám, hogy amikor megszólal —bizonyos kiváltságos közösségekben vagy mondjuk egy 1938-as Eucharisztikus Kongresszuson a Tantum ergo és néhány ének valóban tömegénekként hangozhatott—, akkor ez a zene tudatosítja, hogy van egy mérce, amelyhez mindig hozzá kell mérni a többit. Nemcsak hangzásban és zenei jellemzőkben, hanem abban is, ahogyan az isteni, kinyilatkoztatott szót hordozni tudja, és be tudja lopni az ember szívébe.

A 20-as, 30-as években elkezd megfogalmazódni teológiai szinten is Romano Guardini és társai révén az, ami a liturgia lényege, és ami majd a II. Vatikáni Zsinaton belekerül abba a dokumentumba, amely az egyházzenét a maga helyén kezeli, és amely a liturgiát az Egyház számára csúcsnak és forrásnak mondja. S a forrásnál ott van a gregorián zene. Közben megszületnek az elméleti megalapozások: időnként két évezred hagyományából szedik össze azokat az elemeket, amelyek megmutatják, hogy miként lehet a szent, a numinózus luminó-zussá, fénylővé, magával ragadóvá, és miként lehet a hétköznapi ünnep, még akkor is, ha borult az idő. Még akkor is, ha hétfő reggel van egy egyszerű plébániai gyülekezetben.

— *Ha a szavak szintjén nincs is probléma, mert a II. Vatikáni Zsinat világosan, pontosan, dogmatikusan meghatározza, hogy mi az egyházzene szerepe az Egyház életében, akkor miért van ez az óriási feszültség a szépen, pontosan megfogalmazott szavak és a gyarló, kiábrándító valóság között? S ne beszéljünk itt az egyháziüldözés éveiről! Nem jobb a helyzet a közömbös Nyugaton, de a szellemire fogékonyabb harmadik világban sem. Azt kell mondanom: azokat a szavakat mindenki úgy érti, ahogyan akarja. Vagy megteheti, hogy úgy értelmezze, ahogyan akarja? Aztán itt van az inkulturáció kérdése. Mindaz, ami zene címén megjelenik a világban, az Egyházban is szerepet kaphat? Kiolvasható ez a II. Vatikáni Zsinat szellemiségéből?*

— A II. Vatikáni Zsinat dokumentumából nem. Azonban amit a zsinat után a zsinat szellemiségének tartottak, legalább két évtizeden át, abba ez mind belefér. Valójában az egyházi élet különböző fázisainak összecsúsztatásáról van szó. Nem tesznek különbséget az ájtatosság és a szent liturgia között. Nem tesznek különbséget a hittanóra és a szentmise között. Nem tesznek túl nagy különbséget a keresztyén hitbe való bevezetés és a liturgia, zsolozsma között. Tegyük hozzá: ezernyi alkalom van, amikor bizonyos modernnek mondott, de voltaképpen XIX. századi manírokkal dolgozó zenét tényleg lehetséges fölhasználni, a vallásos érzelmeket azok is kifejezhetik, de az-e a cél, hogy a zene a vallásos érzést fejezze ki? Nem inkább az, hogy a zene a vallásos érzést nevelje? Érzellemmel hassa át? És azt hiszem, hogy itt van bizonyos lelkipásztori tájékozatlanság, amely nagyon sokszor teljesen jó szándékú, de azért akik ezt a nem-liturgikus zenét oly nagymértékben beviszik a templomba, sokszor azért teszik ezt, mert máshol nincs megszólalási módjuk. Ha másutt megszólalhatna ez a zene, akkor lehet, hogy a templomok mentesülnének tőle.

— Amikor jó néhány éve elkezdtük ezt a sorozatot, megfogadtam, hogy az ún. ifjúsági vagy gitáros, avagy keresztény rock- stb. zenéről nem beszélünk. S nem is akarnám most a beszélgetést erre kihegyezni, már csak azért sem, mert nem ülnek velem szemben az ellenpólus képviselői. Ezért próbáljunk meg általánosabb szinten fogalmazni! Nem is kifejezetten erre az irányzatra gondolok. Mármost Ön ezzel a nagyon határozott véleményével ha nincs is egyedül, de kevesen képviselik ezeket a nézeteket a környezetemben ilyen határozottan. Hogyan alakult ki a saját életében ez az egyházzenéről alkotott markáns véleménye, kik voltak azok a személyek, élők és akár holt szerzők, akik ezt alakították Önben? Túl a saját teológusi gondolatrendszerén.

— Úgy gondolom, nem egyéni véleményt képviselek, hanem tanulok, például a Katolikus Egyház katekizmusából, amely 1992-ben jelent meg, s amely a kor kihívásainak megfelelően magában foglalja még a szent zenét is, néhány fejezetben. Emellett amikor a Hittani Kongregáció prefektusának életművét próbálok tanulmányozni és akár fordításokkal, akár továbbgondolásokkal közismertté tenni, megint nem a magam gondolatát viszem tovább, hanem igyekszem tanulni, mert közben elismerem, hogy mások nálam jobban tudják.

— Ratzinger bíboros, mert ő róla van szó, mennyire magányos a Vatikánban?

— A magas tisztség nyilvánvalóan egy bizonyos magányosságot is jelent, de ha megnézzük azt, hogy neki egyetemi tanár korában és később is mennyi tanítványa, növendéke volt, azt hiszem, azért ő sem tekinthető magányosnak. Aztán hadd említsek egy másik nevet, mielőtt rátérnék egyéni tapasztalataimra! Most, idén [2000-ben, a szerk.] tavasszal hunyt el 98 éves korában az újságok szerint utolsó nagy keresztény filozófus, Jean Guitton, VI. Pál barátja. Tőle vettem ezt a numinózus — luminózus, „szent és fénylő” jelzőpárt, és ő oly szépen ír filozófiai műveiben is és olyan pontosan a szépség kapcsán a liturgiáról! Tehát most is, mikor épp Guittonnak a filozófiai végrendeletét fordítom, a tanuló állapotában vagyok, de amellet már —úgy gondolom, némi életpasztalat birtokában— világosan és különösebb talányosság nélkül is megfogalmazhatom azt, amit idáig életemben tanultam.

— Ön hol, milyen egyházzenevel találkozott legelőször?

— Nyilvánvalóan mindenki úgy kezdi, hogy elmegy a templomba és ott szép ének van. A karácsony vagy a húsvét, meg a szent énekek minden valamirevaló hittanos gyerek élményanyagában jelen vannak.

— Ez a Szent Vagy Uram! énekszavát jelentette Önnek?

— Természetesen. És a *Szent Vagy Uram!* élményanyaga mellett már általános iskolában egy-két latin tétel is előjött. Ami természetes volt, hiszen akkor még latinul kellett ministrálni, latinul kellett válaszolni a papnak a misében bizonyos pontokon, s ezért az ügybuzgó káplánok már megtanították a hittanórán egy-két latin éneket is. Aztán jött az énekkar az 50-es években. A katolikus énekkar.

— Ez hol volt?

— Makón. De Szegeden, a Fogadalmi templomban is csodálatos zenei élet volt akkortájt. A katolikus énekkarok búvóhelyei voltak, megtűrt mozgalmi a vallási életnek. A katolikus társadalmi életnek is, ha a vidám énekkari összejövetelekre

gondolok, amelyek a 40-es éveket is egészen 46-ig meghatározták. Mert a katolikus egyesületeket 46-ban betiltották, egyedül az énekkar maradt meg. Az 50-es években ez volt a vallási mozgalom szerte az országban, mert énekkaros találkozókat, ha „fű alatt is”, azért lehetett szervezni. S ez összegyűjtötte a különböző nemzedékeket, mert a szopránban bizony olyanok is akadtak, akiknek már tremolózott a hangjuk, mi meg ott voltunk tizenévesen, azonban a közösségformálás, a templom köré gyűjtés és az ünnepi alkalmak ünnepélyessé tétele, egy-egy püspöklátogatás, bérálás, amikor az énekkar énekelt, hát... az hetekre programot jelentett, fölkészülést. Tehát a kisvárosi katolikus énekkarnak a teljes repertoárja ismert volt előttem, s tegyük hozzá, emellett működött egy kis külön gregorián kórus. Éveken át nyolc férfi, egy nagyon buzgó egyházzeneész, Antal József templomigazgató vezetésével. Azóta már elhunyt. Végig énekeltük 4–5 év alatt a teljes gregorián anyagot, minden vasárnapra azt, ami akkor elő volt írva a Liber Usualis-ból. Ez nekem a kispapságom előtt egy óriási tapasztalatot jelentett.

Aztán jöttek a kispapi évek, és akkor az ember találkozott Rajeczky Benjammal és munkatársaival, meg Mezey Lászlóval, és ők meg tudták fogalmazni a gregoriánnak a magyar változatát. S három éven át cantus magister-e lehettem a Központi Papnevelő Intézetnek, ami nem jelentett túl sok és túl nagy zenei munkát: a kották kiosztására és arra, ami a liturgia körül történt az ének tekintetében, arra kellett vigyáznom a vesperásokon. Mert cantus magistertársam ügyelte a gregoriánt délelőtt, én meg este a magyar nyelvű vesperást. S milyen csodálatos volt, amikor 1975-ben, pünkösdkor a vesperás olyan tömeget vonzott, hogy amikor az Egyetemi templomba bevonult a kispapság, már nem volt ülőhely, s amikor a Veni Sancte kezdetekor letérdelt a papság és a hívek, robaj hallatszott, ahogy az a tömeg letérdelt, s úgy énekeltük a Szentlélek-hívó himnuszt! A kispapok latinul, a hívek pedig magyarul.

Fölemelő élmény volt. Aztán azok az improvizációk az orgonán, mielőtt a Magnificat-nagyantifóna megszólalt volna, tényleg a liturgia csúcspontját jelentették. S tegyük hozzá, bennünket Bucsi László tanított, a pesti ferencesek karnagy-káplánja, aki a 60-as, 70-es években olyan passiókat valósított meg, hogy nem fértek be az emberek a templomba. Mi, kispapok a sekrestyén keresztül külön lopakodtunk be a szentélybe, hogy meghallgassuk a Máté- vagy a János-passiót húsvét előtt. Aztán ott volt Gergely Ferenc, aki képes volt külföldi hangversenyt lemondani, mert elígérkezett, hogy egy búcsún orgonáljon és neki a búcsún van a helye.

Utána következett az én liturgiátörténeti pályafutásom: az, hogy majd 20 éven át a Budapesti Nyári Kántorképzőn liturgiát tanítottam középiskolás fiataloknak. S mialatt én a liturgiát tanítottam, Bucsi László meg a többszólamú egyházzene, Jáky Teodóz a gregorián éneket, s még sorolhatnám a kedves kollégákat, addig rádöbentünk arra, hogy a fiatalok nem föltétlenül a gitáros zenét igénylik. Nem föltétlenül csak a „modern” hangzásokat, hanem elfogadják a nemesebbet, a legegyszerűbbet, a gregoriánt; a polifon is ott van az élmény-

világukban, képesek minden délután órákon át gyakorolni az orgonán, hogy a Bach-darab szépen szólaljon meg, tökéletesen, tehát ezzel a fiatalsággal majd 20 éven át minden nyáron olyan eleven kapcsolatom volt, hogy ettől, azt hiszem, én gazdagodtam a legtöbbet.

Most ezek azok az összetevők: kispapságom gregorián éneke, egykori ének-kari múltam, akkor a Kántorképző. Emellett pedig a Hittudományi Akadémia —akkor még ez volt a neve az intézménynek— levelező tagozatán liturgikát, tehát az istentisztelet tudományát kellett Csanád Béla mellett oktatnom, és ha még ehhez hozzávisszük, hogy nagyjából tíz évvel ezelőtt indult el a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán az egyházzenei tanszék, ahol kezdettől fogva tanítom a liturgikát, akkor úgy gondolom, hogy van közöm az egyházzenehez. Tegyük hozzá, olyan szerencsés lehettem, hogy liturgiátörténetből írhattam meg a disszertációmát és a kutatási területem is legalább felerészben a liturgiátörténetre vonatkozik.

— *Talán szerényebbnek látszó terület, hogy az alsó-krisztinavárosi plébániatemplomban már 20 éve az esti misék előtti vesperásokat vezeti. Nagyon „kevés dolga” van ilyenkor a papnak, látszólag, hiszen a zsolozsma alapvetően a hívő nép közösen fölajánlott imádsága. Mégis, az a néhány mozdulat, az a néhány szó, és ahogy ezt komolyan veszi —tudom, hiszen én is jó ideig részt vettem ezeken a zsolozsmákon—, mégis azt mutatja, hogy nagyon komoly területnek tekinti a népnyelvű liturgia emez „új” ágának, a magyar nyelvű gregoriánnak a meghonosítását, vagyis a gregorián zenének újra meghonosítását, és most már magyarul.*

— Hadd javítsam ki az Ön szavait: nem 20, hanem 25 évvel ezelőtt, 1974 őszén, még kispapként jártunk ki ketten korálni szombat esténként a Krisztinavárosba. Ott volt egy kicsiny énekes csoport, amelynek tagjai hajlandók voltak kézzel végig lemásolni a vesperás kottáit, szövegeit. Egy jó évtizeden keresztül kézírásos füzetekből ment a vesperás éneklése...

— *Nem volt xerox és hasonló...*

— Meg nem volt engedély rá... Az Állami Egyházügyi Hivatal nagyon nem szerette, hogy ilyen dolgokat másoljanak engedély nélkül... Engedélyt meg nem adott rá... S utána, mikor tagként visszakerültem a Hittudományi Akadémiára, hogy az egyháztörténelem tanára legyek, akkor olyan közvetlenül magától értődő volt, hogy az alsó-krisztinavárosi templomban is kiegészítő lelkipásztori föladatot végezzek. S a vesperás ebbe tartozik bele.

— *Most délelőttönként Máriaremetén —mondjuk így— alapvetően a Szent Vagy Uram! repertoárját és a 60-as, 70-es években létrejött magyar nyelvű ordináriumokat kultiváló egyházzenei életben vesz részt, ugyanakkor az esti miséken a magyar gregorián mozgalmának egy fontos posztján működik. Hogyan dolgozza föl ezt a különbséget? Vagy nem okoz különösebb lelki megosztottságot Önben? Harmóniába lehet mindezt hozni?*

— A két templomban én csak kiegészítő vagyok, a zenei életbe nincs beleszólásom. Egy országos búcsújáróhelyen, amely ráadásul egy világvárosnak a határában van, egy elegáns, budai zöldövezetben, ahova sokan jönnek idegenből is,

autóbuszokkal zárandokok, ott természetes, hogy a hívek nagy része hétről-hétre változik, a plébániai közösség kevesebb, nagyon sokszor legalábbis a búcsúi évad folyamán. Érthető módon ott, ahol ekkora fluktuáció van a hívek körében, nem lehet olyan magas követelményekkel föllépni. Ez nem azt jelenti, hogy ott nem kell igényesnek lenni, csak az igényesség, mondjuk így, sokszínű, és bizony a vegyes búcsús csoportoknak azok a két világháború közti búcsús énekei, melyeket ők hoznak több száz kilométerről, nyilvánvalóan el kell hogy hangozzanak, hiszen nagyon nagy lelkipásztori merevség lenne azoknak a jó szándékú előimádkozó, előéneklő asszonyoknak a kedvenc énekét egy búcsújáráshelyről kirekeszteni. Ez megint kedves, tiszta érzéseket hordoz, csak nem mindig engedelmeskedik azoknak a teológiai szempontoknak, még szövegében sem, amely szempontok azért mérce kell, hogy legyenek. Tehát a két templomnak egészen másfajta a közössége. Az alsó-krisztinavárosi templom közössége, azt lehet mondani, egy éveken, évtizedeken keresztül viszonylag állandó hívőközösség, ezért van az, hogy ha a Krisztinavárosban van egy esküvő, akkor az egész templom megtelik. Mert a közösség magáénak tudja még az esküvőket is. Nem társadalmi eseménynek számít, hanem közösségi eseménynek. Nagy különbség!

— *Az esti vesperáson és a misén az egyházzenei tanszék hallgatói is „gyakorlatoznak”...*

— Miután az elsőévesek kötelezve vannak bizonyos gyakorlati feladatok teljesítésére a liturgiavégzés tekintetében, az akadémiai évben, tehát ősztől tavasz végéig, az egyházzene-sz-pályára készülők énekelnek szkolaként. Itt magától értőddően a legmagasabb szintet is el lehet várni, persze úgy, hogy a híveket is mindig bekapcsoljuk. Mert a zsinatnak nagyon fontos szempontja az, hogy a hívek aktív részvétele a liturgiában megvalósuljon.

— *De mit kell érteni ezen az aktív részvételen?*

— Ezen el lehet gondolkodni. Ratzinger bíborosnál olvastam, hogy egy hangversenyen, ha valaki végig figyelmesen hallgat, az éppen olyan aktív részvétel, mint a karmesteré. A hangversenyen persze el is lehet aludni, ha unalmas. A tevékeny részvétel szellemi, lelki aktivitást jelent és nem állandó jövést-menést vagy állandó szerepcserés valamit, ami a liturgiába a rendezetlenséget hozná. Az ad hoc, pillanatnyi megoldások, ha nem tudja se a hívő sereg, se a pap, hogy jaj, ki is következik, mindezek szétzilálnák a liturgiát. A tevékeny részvételnek a rendezettség és a hierarchikus rendezettség jegyében kell történnie, és így egy jó záró orgonadarab, amelyen a hívek csodálkozástól még állva ott maradnak, mert annyira tetszik nekik, az istentiszteletet szépen lezárja, és ők, bár külsőre passzívnak néztek ki, valójában igenis aktívak. Az aktivitás nem állandó, pusztán közösségi létet jelent, hanem a közösségi létben belül a különböző hierarchikus föladatakhoz való csatlakozást a maga rendjében. Ha az éneknek, a zenének csak a közösségteremtő ereje kellene, hogy megjelenjék a liturgiában, akkor gyűlés lenne a liturgia. A liturgia nem gyűlés. Még csak nem is a keresztény nép egybegyülekezése valamilyen aktuális szempont megvitatása végett. Nem! A liturgia örök ismétlés. Ratzinger bíboros hangsúlyozza,

hogy ha az Utolsó vacsora az ószövetségi húsvéti bárány vételének rítusára épült rá s ennek állandó megjelenülése a maga szabályaival, akkor a keresztény liturgia Jézus parancsára csak ez lehet. Természetesen vannak változó elemek, azonban nagyon fontos, hogy az állandóságot sugározza, hiszen az örökkévalóság képződik le a liturgiában, itt, az idő-síkon, hiszen mi időben létezőnk.

S még egy alapelvet hadd tegyek hozzá ehhez, mert az ószövetségi istentisztelet is fölveti, a keresztény istentisztelet pedig még inkább igényli azt, hogy a zene sokkal több legyen, mint valami közösségteremtő dolog. Nem lehet extatikus. Vagyis a keresztény liturgia, úgy, mint a zsidó istentisztelet is, tartalmánál fogva extázis-ellenes. Ez azt jelenti, hogy az ember nem önkívületbe kerül a liturgiában, hanem éppen ellenkezőleg: a józan észnek a legteljesebb használata igényeltetik a szív érzelmei mellett, ezért a keresztény liturgiában annak a zenének van igazán helye, amely nem kötődik semmiféle extázis-képzethez. Itt nagyon nehéz ezért megvonni a határt, hiszen ha belegondolunk azokba a csodálatos Requiemekbe és Dies irae-kbe, amelyekben bizony hát... a művész is nagyon tudatosan él bizonyos extázis-elemekkel — de mégis mi az a határ, ameddig el lehet menni? S hol kell megállni? Ezt az igazi művész, aki a teológiát tiszteletben tartja, szintén megtalálja. Valójában az lenne a legszébb és a legjobb, ha valaki egy személyben lenne teológus és zenész, művész, és önnönmagán belül találná el a helyes arányokat, a helyes mértéket. Ez nem teljesíthetetlen kívánság. Volt ilyen: a francia Olivier Messiaen, aki képes volt zeneteológiát is írni, amelynek —bármennyire is szokatlan — egyes tételei bizony minden modernségük mellett is beépülhetnek a keresztény liturgiába. Tehát a keresztény liturgia zenei téren is fog még gazdagodni.

— *Kifejtette, hogy mit jelent a zsidó-keresztény istentisztelet extázis-ellenesége. A ráció ellenőrzését az emberi érzések felett. Az istentiszteleten nem lehet olyant csinálni, amit a józan kontroll nem enged. Ezt az embernek belülről kell éreznie, még akkor is, ha nem adják pontosan elébe az utasítások. A rossz értelemben vett racionalizmus jegyében viszont manapság az istentiszteletet meg akarják fosztani a szépségétől. Meg is fosztották. Az egyháztörténetben előfordult már néhány olyan irányzat, amelyen azért szerencsésen túljutott a kereszténység. Gondolhatunk akár a képrombolásra... Tisztító szándékú csonkolás többször is előfordult már okkal vagy ok nélkül az egyháztörténelemben azóta is. De a XX. században a rációra hivatkozva végletesen elszegényítették a liturgiát. A gyertyáktól kezdve a tömjénezésen át az egyházzeneig.*

— Magam is érzem, hogy a liturgia, az istentisztelet nyelve sokkal, de sokkal gazdagabb, mint ahogy azt gondolják. Túlzottan az értelmi diskurzusra hagyatkoznak, az állandó beszédre, jóllehet annak a tömjénillatnak is van mondanivalója, még akkor is, ha azt szavakba nem mindig fordítjuk le. Nem is kell mindent lefordítani.

— *Mulatságos, hogy miközben az egyházban nagyon sokan azt mondják, hogy ez valami dívatjamúlt dolog és ne tömjénezünk, aközben a rockegyüttesek rituáléjához évtizedek óta hozzátartozik a füst, a köd mint a tömjén utánzása. Művészfilmet sokszor el se lehet képzelni gyertyák száza nélkül.*

— Ez meglehetősen profán valami. A liturgiában szerencsére —és főként a keleti liturgiákban— ezeknek a szimbólumoknak, amelyekből csak egyet ragadtunk ki, megvan a maga tartalma, és nagyon szépen kibontakoztatják a keleti misztikusok mindezt. Én inkább azt mondanám még, hogy a szépségnek az elmaradása a liturgiában magával vonja, amit már korábban mondtam: az ünnepnek az elmaradását. Ünneptelenség, szürkeség, visszasüllyedés a hétköznapiiba..., miért legyen az Isten házában másként, mint az átlag-életben? Pontosán azért kell másként lennie, mert Isten házában vagyunk. Nem a saját otthonunkban. Otthonunk az, de úgy, hogy Isten vár bennünket oda. Mi magyarok, alapjában véve nagyon jól állunk, mert ha Ratzinger bíborost nem olvassuk, elég fölűtni Babits Mihályt. Miként ír ő a képek szerepéről például? S lehetne még az esszéiből számtalan helyen idézni azt a katolikus szellemet, amely a művészeteket mindig befogadta, és pedig a legfontosabb helyen, a legnemesebb helyen, az istentiszteleten. Voltaképpen az Egyház történelme folyamán állandóan tanúi vagyunk annak, hogy az istentisztelet magába ötvözi az emberi gondolkodásnak és alkotóképességnek a legnemesebb részét. Ezek, a művészek és művészetek, ha otthonra találnak az istentiszteletben, akkor megújulnak, sőt, újabb ágakat hoznak és tovább virágoznak. Ha pedig ez nem történik meg, akkor azok a művészetek bizony előbb-utóbb elválnak a befogadó közösségtől, közönségtől, majd utána magukra maradva mindössze öncélú gondolatközléssé válnak. S vajon művészet ez? Ez művészet-filozófiai kérdés.

Biztos vagyok abban, hogy a keresztény istentisztelet a harmadik évezredben is befogadja majd a modern, új művészeteket. Köztük a zenét, és pedig sokkal színesebben, gazdagabban, mint ahogy talán eddig, de ez a gazdagság nem valami keveredés lesz. Nem egy minden különbségtétel nélküli, az alsó nivóhoz való igazodás. Hanem inkább olyasvaia, hogy tovább őrzi, ami a leg-sajátja: a gregorián éneket, az egyszólamú éneket, amellet őrzeni fogja a századok nagy alkotóinak a gazdagságát, s majd az újabb alkotókat is. Hiszen az ember egyik alapképlete, hogy Isten képére és hasonlatosságára van teremtve, ami azt jelenti, hogy gondolataiban és alkotásaiban a Teremtőnek a teremtő tevékenységét folytatja. S a teremtés folytatása leginkább a művészetekben történik, és pedig ennek is a legelvontabb formája az a művészet, amely szorosan kötődik az időhöz, mert mire a zenei hang megszólal, addigra a jelent szinte meg se lehet fogni, hiszen már múlt vagy pedig jövő, és valójában így a zene belopja az időbe az örökkévalóságot.